

MÜSLÜMAN DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN İNSANLIĞI SEBEBİYLE SAYGINLIĐININ ZİRVE NOKTASI

-Gayr-i Müslimlere Yardımın Mali İbadet Kapsamında Oluđu-*

Prof. Dr. Saffet KÖSE**

The Highest Point of The Dignity of Human Beings Due to Its Humaneness in Muslim Thought -Helping Non-Muslims in the scope of Financial Worshipping-

Human beings, as children, are the siblings of Adam and Eve according to Islam, for this reason, the verses of the Qur'ān and the practices of the Prophet which shapes the idea of Muslim is concerned, the dignity of human beings are due to its humaneness. In other words, human beings deserve the respect just because of its humaneness. His religion, language, race or a different identity or image of this matter is not a situation that precludes. Peak point of this approach, helping of a Muslim as financial assistance to Non-Muslims is considered in the scope of worship as long as it is not used for hostility. With the consensus of the Islamic Jurists, a Muslim can establish a foundation from his own goods for their needs. According to some scholars, he may give alms and charities, make a bequest, give the meet of sacrificed animal (Qurbān), and pay atonements for them. This idea would be a unique example if it is taken into account that the ibādats have character which obtain the blessings of Allāh and atonements which is a compensatory and covering mechanism of the sins committed. Since before Islam came, it has been known that the world's leading empires haven't been providing legal auspices to those races other than their own country's people and race.

As a result of this, they weren't given a guarantee of life and property, a citizen of one country could not enter to another or in very special

---

* Bu yazı 24-27 Eylül 2009 tarihleri arasında Isparta'da düzenlenen Uluslar Arası Davraz Kongresi'ne sunulan tebliğin gözden geçirilmiŐ şeklidir.

** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı / e-mail: saffetkose@selcuk.edu.tr

circumstances could entered in was a historical fact. Indeed, this understanding that of among the 'Arab tribes before Islam were also common, the wars almost become a way of life is a known reality.

When all these are taken into consideration, the differences would not impact on human relations, segregation of human beings into different tribes and communities is not for the purpose of separation however it would cause hereby to a belief of creation which meets and unites them, helping to the people of different identities counted as worshipping is to say a very significant meaning.

Giriş

Yükselen bir değer olarak insan haklarının gündemden düşmediği günümüzde bile medeniyet abidesi olarak öne çıkarılan ülkelerde dahi farklı din ve ırklara mensup insanlara yapılan kötü muamelenin örnekleri her gün gözler önünde cereyan etmektedir. Oysa bu probleme Müslüman bakışı oldukça orijinaldir ve değer olarak eşsizdir. Mesela Hz. Peygamber tarafından bir köle ve cariye çocuğu olan Üsâme b. Zeyd'in genç yaşta sahabiler ordusuna komutan tayin edilmesi örnek bir davranış olarak tarihin görmezden geldiği bir uygulamadır. Ceninin, anne-babasının dini inancına ve cinsiyetine bakılmaksızın hata ile bile olsa düşürülmesi durumunda maddi bir tazminatın kararlaştırılması, kasıt bulunması halinde ise cezai müeyyidenin öngörülmesi de Müslümanların insana bakışını yansıtan oldukça değerli iki örnektir.

Bir başka dikkate değer husus da gayr-ı Müslime yapılan yardımın ibadet kapsamında değerlendirilmiş olmasıdır. Tarihteki imparatorlukların insana yaklaşımına bakıldığında bu anlayış, örneği görülmeyen bir başka uygulamadır. Biz bu tebliğde bu konuyu ele alacağız. Ama önce genel anlamda İslamın insana bakışına yer vereceğiz. Çünkü ilgili konu, bu zihniyetin bir yansımasını oluşturmaktadır.

I- Kur'ânın İnsan'a Yaklaşımı

Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in insana bakışı, onun saygı-değer bir varlık oluşu ve bir ana-babadan türeyen insan kardeşliği üzerine oturur. Âdemoğlunun *mükerrem* bir varlık olarak yaratılmış olduğunu bildiren ayete¹ göre öncelikle insan, şerefini Âdemiyetten yani Âdem oğlu/insan olmaktan alır. Ancak bu şerefi muhafaza etmesi onun insanî değerlerle ne kadar ilişkili olduğuna bağlı olarak devam eder veya sona erer.²

Sonuçta bütün insanlar bir anne-babanın çocuğudur ve insan olma açısından kardeşler. Mesela şu ayetin tefsirinde İslam alimleri buna açıkça vurgu yaparlar:

¹ İsrâ' (17), 70.

² A'râf (7), 179; Furkân (25), 44; Tîn (95), 5-6; 'Asr (103), 1-3.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا
وِنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar, sizi bir tek nefisten (kişiden) yaratan ve ondan da eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan korkun ve akrabalık bağlarını gözetin. Şüphesiz Allâh, sizin üzerinizde gözetleyicidir.”³

Biri dışında tüm ayetleri, Müslümanların devletleşme sürecinin büyük bir aşama kaydettiği ve güçlendiği Medîne döneminde (ayetlerinin büyük bir kısmı 6-8. yıllarda nazil olmuştur) inen ve cihâd’la ilgili bir çok hükmün yer aldığı bu surenin, bütün insanların bir ana-babadan doğan kardeşler olduklarına ve aralarında sevgi ve kardeşlik hukukunun unutulmaması gerektiğine dikkat çeken bir ayetle başlaması son derece manidardır. Müfessirler bu ayetin, bütün insanların kardeş oldukları gerçeğine vurgu yaptığından hareketle insanların, sırf insan olmalarından doğan kardeşlik hukukunu gözetmelerine, birbirlerine karşı saygılı davranmalarına, haklarına tecavüz etmemelerine, zulüm ve eziyetten uzak durmalarına, aynı anne ve babanın çocukları olarak birbirlerine karşı kibirlenme, boş şeylerle övünme gibi gayr-ı ahlakî sayılan tavırlar göstermemelerine delalet ettiğini belirtmektedirler. Mesela Sâbûnî’ye göre Allâh Te’âlâ ayette bu insânî bağın önemini göstermek için takvâ ile sıla-i rahimi beraberce zikretmiştir ki eğer insanlar tek bir kökten türediklerinin, insaniyet ve nesep açısından kardeş olduklarının bilincinde olabilselerdi mutluluk ve güven içinde yaşayabilirler, yaş kuru ne varsa yakıp yıkan, genç yaşlı ayırımı gözetmeksizin insanları yok eden savaşlar yaşanmazdı.⁴

Rivayet ekolüne bağlı tefsir geleneğinin önemli simalarından birisi olan Taberî’ye (ö.310/923) göre Allâh Te’âlâ bu ayetinde, bütün insanları tek bir şahıstan yaratmada kendisinin yegane varlık olduğuna vurguda bulunmuş, kullarına tek bir candan yaratılışın başlangıcının nasıl olduğunu bildirmiştir. Yüce Allâh bununla bütün insanların tamamının bir baba ve bir annenin çocukları olduklarına, bütün insanların birbirinden olduklarına dolayısıyla neseplerinin aynı baba ve annede birleşmesi sebebiyle birbirleri üzerinde kardeşlikten doğan haklar ve vazifelerin bulunduğu, ortak atalarına nesepleri uzak olsa da yakın nesepten olan akrabalarına karşı yerine getirmeleri gereken vazifelere ne kadar riayet ediyorlarsa uzak olan akrabalarına karşı da aynı hassasiyetle yükümlü bulduklarına ve bunlara riayet etmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Yine Allâh Te’âlâ bununla hepsi aynı soydan geldikleri için onları kardeşlik duygularıyla birbirlerine bağlamıştır ki böylece onlar aralarında adaleti ikame etsinler, birbirlerine karşı zulmet-

³ Nisâ’ (4), 1.

⁴ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’l-tefâsîr*, Beyrut 1402/1981, I, 258.

mesinler, güçlü bulunan zayıf konumda olana hakkını, Allâh'ın kendisini yükümlü kıldığı ölçülerde güzel bir biçimde (bi'l-ma'rûf) kendiliğinden verir.⁵

Yine aynı müfessir, ayetin, insanlar arasında bulunan ilişki sebebiyle akraba oldukları, aradaki bu kardeşlik ilişkisinin kesilmemesini istediği, keza antlaşma ve sözleşmelere bağlı kalmayı öngördüğü yönündeki bir çok görüşü kaydettikten sonra⁶ “*Şüphesiz Allâh, sizin üzerinizde gözetleyicidir*” kısmından anlaşılması gerekeni şu şekilde izah eder: Allâh sizin eylemlerinizi hesabınıza yazmakta, not etmekte, akrabalık/kardeşlikten doğan saygınlığı/hukuku çiğneyip çiğnemediğinizi ve akrabalık bağını gözetip gözetmediğinizi denetlemektedir.⁷

Dirayet tefsir ekolünün önemli temsilcilerinden sayılan Zemahşerî (ö.538/1143) de ayetin tefsirinde şunu söyler: *Eğer söz diziminin mantığı ve açıklığı, takvâ emrinin peşinden, onu gerekli kılan, ona çağırana ya da ona teşvik eden bir şeyin getirilmesini gerektirir, o zaman nasıl olur da ayette detaylı şekilde anlatılan Allâh'ın onları bir tek candan yaratması takvâyı gerektiren ve ona davet eden bir şey olabilir* dersin derim ki: Çünkü bu, büyük bir gücü/kudreti göstermektedir. Böyle bir güce sahip olan her şeye muktedirdir. Asileri cezalandıracak güce sahiptir. Dolayısıyla bunu düşünmek her şeye gücü yetene karşı sorumlu ve saygılı davranmayı, onun azabından korkmayı sağlar. Çünkü bu, Allâh'ın bol bol verdiği nimetlere delalet eder. Bu sebeple insanlara yakışan küfrân-ı nimette bulunmaktan ve nimetin şükrünü hakkıyla eda edememekten hassasiyetle kaçınmaktır. Burada takva ile özel bir anlam da kastedilmiş olabilir. Bu da onların, aralarındaki hakları koruma ile ilgili hususlarda Allah'tan korkmaları, dolayısıyla zorunlu olan akrabalık bağlarını kesmemeleridir. Bu sebeple şu söylenmiştir: Sizi tek bir kökten ikili şekilde (kadın-erkek) türetmek suretiyle yaratarak akrabalık bağlarıyla birbirinize bağlayan Rabbinizden, birbirlerinize karşı yükümlü olduğunuz hususlarda korkun. Birbirinizin hukukunu koruyun, ihmalkâr davranmayın.⁸

Gerçekten tefsir tarihine damgasını vurmuş bu iki müfessirden sonraki alimler de ayeti benzer şekilde tefsir etmişlerdir. Meselâ Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1209) ve Ebussuûd Efendi (ö.892/1486) de ayetten hareketle: Allâh Te'âlâ'nın bütün insanları tek bir kökten –ki bu Hz. Ademdir- ikili şekilde (kadın-erkek) türetmek suretiyle kardeş olarak yaratmış olmasının aralarındaki kardeşlik hukukunu gözetmeyi zorunlu kıldığını, buna hâlel getirecek davranışlardan kaçınmayı bir görev olarak yüklediğini, tek bir nefisten yaratılmış olmasının bir birleriyle kardeşlik derecesinde yakın olma-

⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, III, 565.

⁶ Taberî, *a.g.e.*, III, 567-569.

⁷ Taberî, *a.g.e.*, III, 570.

⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire 1366/1947, I, 461-462.

ları anlamına geldiğini, bu yakınlığın aralarında sevgi ve şefkatin artmasına vesile olan bir ilişki ve kaynaşmayı beraberinde getirdiğini dile getirmektedirler.⁹

Burada Müslümanların diğer din mensuplarıyla dinlerinden kaynaklanan bir problemlerinin olmadığını şu ayetle bağlantılı olarak izah etmek mümkündür. Müslümanlar, İslam öncesi aralarında dostluk bulunan bazı Yahudilerle sıkı-fıkı dostluklarını İslam'dan sonra da devam ettiriyorlardı. Oysa onlar antlaşmaları bozuyorlar ve Hz. Peygamber'e suikast teşebbüsüne bile girecek kadar düşmanlıkta ileri gidiyorlardı. Hatta bu dostluğu kullanan Yahudiler bazı askeri sırlara da vakıf oluyorlardı.¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm son derece iyi niyetli olan bu Müslümanları kendilerine düşmanlıkta sınır tanımayan bu tür kötü niyetli kişilere karşı uyarıp uyanık davranmalarını istemiştir:

“Ey inananlar, kendinizden başkasını kendinize sıkı-fıkı dost edinmeyin; onlar sizi bozmaktan geri durmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağızlarından öfke taşmaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise daha büyüktür. Düşünürseniz, size âyetleri açıkladık. İşte, siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler. Kitabın hepsine inanırsınız. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “İnandık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı öfkeden parmak uçlarını ısırırlar. De ki: “Öfkenizden ölün! Şüphesiz Allâh, göğüslerin özünü bilir. Size bir iyilik dokunsa (Bu,) Onları tasalandırır; size bir kötülük dokunsa, ona sevinirler. Eğer sabreder, korunursanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allâh, onların yaptıklarını kuşatmıştır.”¹¹

II- Gayr-ı Müslimlere Yardımın İbadet Niteliği Taşınması A-Zekât-Tasadduk (infâk)

Bir Müslüman kendi dininden olmayan birisine zekât verebilir mi? ya da onlara yapılan infak türünden yardımlar sevaba vesile bir ibadet sayılabilir mi? Bu konu şu ayetle ilgili olarak ele alınmıştır:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ
اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

“Ey Peygamber! Onları hidayete erdirmek senin üzerine bir borç değildir. Zira ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcamada bulunursanız bu kendi yararınızdır. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rı-

⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1415/1995, V, 167; Ebussuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), II, 138.

¹⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, II, 99-100.

¹¹ Âl-i İmrân (3), 118-120.

*zasını kazanmak için yapmalısınız. Çünkü yapacağınız her iyilik size olduğu gibi geri dönecek ve size asla haksızlık yapılmayacaktır.*¹²

Bu ayet bir harcamanın Allâh'ın rızasına uygun olabilmesinin ölçütlerini belirleyen bir dizi ayet içinde yer almaktadır. Bu ayetlerdeki mesajları genel anlamda söyleyecek olursak; sırf Allâh rızasını kazanmak amacıyla yapılan infak mala bereket sağlar. Bu bağlamda bir başka amaç için vermek ya da insanlar arasında ayırım yapmak tasvip edilebilir bir davranış değildir. Buna göre başa kakmak; incitmek; gösteriş yapmak; malın, kendisine verilse almayacağı ölçüde en değersizini seçerek vermek; yardımda inanç ayırımı gözetmek infakı değersiz hale getirir.¹³

Bahse konu ayette yer alan *onları hidayete erdirmek senin üzerine borç değildir* ifadesi sadakalarla ilişkili olarak zikredilmiştir. Ayet bununla müşriklere sadakanın caiz olduğunu açıklamaktadır.¹⁴

Müslüman olmayanlara sadakayı mübah kılmak üzere inen ayetin¹⁵ iniş sebebi ile ilgili rivayetler oldukça açıklayıcıdır. Bunlardan birisine göre Müslümanlar yoksul zimmîlere tasaddukta bulunuyorlardı. Fakir Müslümanların sayısı arttığında Rasûlullâh (s.a.s.): “Sadece kendi dindaşlarınıza tasaddukta bulunun” şeklinde bir ikazda bulununca bu ayet indi ve uyarıda bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): “Diğer din mensuplarına tasaddukta bulunun” buyurdu,¹⁶ Müslümanlar da bu yönde hareket ettiler.¹⁷ Benzer bir rivayete göre de Hz. Peygamberin müşriklere tasaddukta bulunmamasından dolayı bu ayet gelmiştir.¹⁸

Âyetin inişine sebep olan bir başka rivayet de şudur: Ensar'dan bazılarının Yahudi kabilelerinden Kureyza ve Nadîroğulları arasında akrabaları vardı. Kendilerinin yardımına muhtaç hale geldiklerinde Müslüman olurlar beklentisiyle tasaddukta bulunmuyorlardı. Bu tavır üzerine ayet nazil olmuştur.¹⁹

Hz. Peygamber'e getirilen bir sadakayı isteyen bir Yahûdî'ye karşı Rasûlullâh'ın: “Müslümanların sadakasından sana bir şey yok” şeklinde cevap vermesi üzerine bu ayetin geldiği yönünde bir başka rivayet vardır.²⁰

¹² Bakara (2), 272.

¹³ Bakara (2), 261-274.

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Kahire 1387/1967, III, 337.

¹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 337.

¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1416/1995, II, 401, nr. 10398.

¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 401, nr. 10399.

¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 95.

¹⁹ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl* (nşr. Muhammed Halil Herrâs), Beyrut 1406/1986, s. 605; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl* (nşr. Ebû Muhammed el-Asyûfî), Beyrut 1427/2006, s. 572; Taberî, *a.g.e.*, III, 95; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İstanbul 1335-38, I, 461; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 337.

²⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 337.

Diğer bir rivayete göre âyet Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın (r. an-hümâ) o zaman henüz Müslüman olmamış bulunan dedesi Ebû Kuhâfe (ö.14/635) ile iyi ilişkilerde bulunmaya niyet ettikten sonra kâfir olduğu için vazgeçmesi üzerine bu ayet gelmiştir.²¹

Bütün bunlarla birlikte Taberî (ö.310/923) ayetin muradı ile ilgili bir başka yöne dikkat çeker ve şunu söyler: Ey Muhammed! Müşriklerin İslâm'a girmek suretiyle hidayet bulmaları senin üzerine borç değil ki gönüllü sadakaların verilmesine engel oluyorsun ve ihtiyaçları olur da hiç değilse o yolla İslâm'a girerler diye sadakalardan onlara bir şey vermiyorsun. Yarattıklarından dilediğinin İslâm'a girerek hidayet bulmasını sağlayacak sadece O'dur. Bu sebeple onlara verilecek sadakayı engelleme.²²

Hanefî fukahâsından Cessâs (ö.370/980) "Ey Peygamber! Onları hidayete erdirmek senin üzerine bir borç değildir" ayetinin, öncesi ve sonrası ile değerlendirildiğinde Müslüman olmayanlara sadaka vermenin mübah olduğuna delalet ettiğini söyler.²³

Nüzul sebepleri de dikkate alındığında bu ayetle İslâm dininden olmayanlara sadaka verilebileceği açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Saîd b. Müseyyeb'in rivayet ettiği *mürsel* bir hadiste Hz. Peygamber bir Yahudi ailesine tasaddukta bulunmuştur ki O'nun vefatından sonra da onlar bundan yararlanmaya devam etmişlerdir.²⁴ Ayrıca Hz. Peygamber'in sadaka -ki bu kuvvetle muhtemel zekâtı- ve ganimetten kendi hissesine düşen 1/5'lik paydan²⁵ zimmilerin fakirlerine de verdiği hatta bunun için tahsisatta bulunduğunu nakledilmektedir.²⁶

Müslüman âlimlerin zekât konusunda tereddütlü davransalar da tasadduk kabilinden gayr-ı Müslimlere hayır yapılabileceğini, infakta bulunabileceğini bu ayetten hareketle kabul ettiklerini görüyoruz.²⁷ Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö.1942) konu ile ilgili şu ifadeleri konunun özünü yansıtmaktadır:

"Gerek Müslüman ve gerek gayr-ı Müslim herhangi bir fakire sadaka vermekten, verdiğiniz zaman da iyisini vermekten sakınmayınız. Madem ki Allâh mü'min veya kâfir herkesin rabbidir ve madem ki sadakalarınız Allâh hesabındır, o halde mü'mine de kâfire de Allah için tatavvuan sadaka vere-

²¹ Kurtubî, *a.g.e.*, III, 337.

²² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 94-95.

²³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 461.

²⁴ Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, s. 605.

²⁵ Enfâl (8), 41; Haşr (59), 7.

²⁶ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 402, nr. 10409.

²⁷ İbn Zenceveyh, *a.g.e.*, s. 571.

bilir ve her ikisinin de ecrini alırsınız.”²⁸

Ancak farz olan zekâtın verilir verilemeyeceği konusunda tartışma vardır. Bu konuda Hz. Peygamber’in “zekât, Müslümanların zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir” hadisi²⁹ esas alınarak verilemeyeceği görüşü ağırlık kazanmamış gözükmektedir.³⁰ Devlet Başkanının almaya yetkili olduğu sadakaların gayr-ı Müslimlere verilemeyeceği yönünde bir kural da ön plana çıkmaktadır.³¹ Bundan bireysel anlamda zekâtın (emvâl-i bâttınanın zekâtı) gayr-ı Müslim vatandaşlara verebileceği gibi bir sonuca da ulaşıp ulaşılamayacağı hususu, üzerinde durulmaya değer bir konudur. Belki bu durum biraz da zekâtlar konusunda mali disiplini sağlamayı amaçlıyor olabilir. Meselâ bu açıdan “Devletin toplama yetkisinde olan emvâl-i zâhire’nin zekâtını bir Müslüman kendisi bizzat bir Müslüman’a verebilir mi?” sorusunu da sorabiliriz. Eğer bu konudaki mali disiplini bozacak ise ve Devlet de bunu bizzat toplayıp ilgili yerlere sarf edeceğini deklare etmişse Müslüman’a da verilemez. Çünkü Hz. Peygamber’in zekâtlarla ilgili az önce yer verilen hadisi zekât olgusunun zenginler üzerine vecibe olan mali bir ibadet olduğunu açıklama mı ve keza Müslüman toplumda ilke olarak Müslüman’a verileceği mi yoksa kimlere verilemeyeceğini belirlemeyi mi amaçlamıştır? Pek ikincisi değil gibi gözükmektedir. Çünkü *müellefe-i kulûba* zekât verilebileceği Kur’ân’ın izin verdiği bir uygulama olduğu gibi Hz. Ömer’in “*Zekâtlar Allâh’ın kesin bir buyruğu olarak fakirlere, miskinlere...verilir*”³² ayetindeki fakirleri Müslümanların, miskin’i de gayr-ı Müslim vatandaşların yoksulu olarak anlaması³³ bunu tutarlı kılmaktadır. Ebû Bekir el-Absî’den rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer Medine’de kaderine terkedilmiş / kapıya bırakılmış bir gayr-ı müslim’e rastlamış ve ona niçin bu halde bulunduğunu sormuş, o zimmî de gençliğinde gerekli bütün vergileri ödemediğini ancak şu anda bakacak kimse sinin bulunmadığını söyleyince Hz. Ömer: “Sana insafı davranılmamış” diyerek onun ihtiyaçlarının giderilmesi için beytül-mal’dan maaş bağlanmasını emretmiş sonra da: “İşte bu kimse, Yüce Allah’ın kendileri hakkında:

“*Zekâtlar, ancak fakirler ve miskinlerin hakkıdır*” buyurduğu kimse lerdendir” ayetini okumuştur.³⁴

Aynı görüş sahabeden Abdullah b. Abbâs’tan da nakledilmektedir.³⁵

²⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, ts. (Eser Neşriyat), II, 939.

²⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 1; “Zekât”, 1, 63, “Megâzî”, 60; Müslim, “İmân”, 29; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5.

³⁰ Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, s. 604.

³¹ Cessâs, *a.g.e.*, I, 461.

³² Tevbe (9), 60.

³³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, Kahire 1302, s. 126.

³⁴ *Tefsîru İbn Ebi Hâtim* (nşr. Es’ad M. et-Tîb), Sayda, ts. (el-Mektebetü’l-Asriyye), VI, 1817, nr. 10350; Abdurrahman es-Se’âlibî, *et-Tefsîr*, Beyrut, ts. (A’lemî), V, 57; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 174.

³⁵ Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân* (nşr. M. Ali es-Sâbûnî), Mekke 1409, III, 221; Dâvûdî, *el-Emvâl* (nşr. M. Ahmed Serrâc-Ali M. Cumu’a), Kahire 1421/2001, s. 275.

Tâbiûndan İkrime el-Berberî (ö.105/723)³⁶ ile Hanefî mezhebi imamlarından Züfer b. Hüzeyl (ö.158/775)³⁷ de bu görüştedir. Züfer zekâtın verileceği fakîr ve miskîn umûmîlik ifade edecek biçimde gelmiş ve Müslüman olma şartıyla kayıtlanmamıştır. Dolayısıyla Müslüman ve gayr-ı Müslim ayrımı olmaksızın fakire zekât verilir.³⁸ Ayrıca ona göre zekâtın maksat Allâh'a yaklaşma (ibadet) amacıyla fakirin ihtiyacını gidermektir. Bu amaç zekâtın Müslüman olmayan vatandaşlara (zimmî) verilmesiyle de hasıl olmaktadır.³⁹ Tefsir alimi Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Mehdevî (ö. 440/1048) de bu ayetle yakın akrabadan olan müşriklere zekât verilebileceğine ruhsat tanındığını söylemektedir.⁴⁰

Sonuç olarak az yukarıda görüşlerine yer verilen alimler (Hz. Ömer, zayıf bir rivayet olarak Abdullah b. Abbâs, İkrime, Züfer, Mehdevî) dışında zekâtın gayr-ı Müslimlere verilemeyeceği görüşü fukaha arasında genel kabul görmüştür. Bu tartışma konumuzu çok fazla ilgilendirmemektedir. Çünkü gayr-ı Müslimlere yardım yapılabileceği, üzerinde durduğumuz ayetle sabittir. Ayrıca biraz sonra ele alacağımız üzere Kur'ân-ı Kerîm düşmanlığı benimsememiş bulunan gayrı Müslimlere yardımı bir iyilik kabul etmektedir⁴¹ ki bu bir ibadettir.⁴²

Âyetin iniş sebebiyle ilgili mevcut bilgiler rivayet tekniği açısından bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Nitekim Süleyman Ateş oldukça sert bir üslupla bu rivayetleri tenkit etmektedir. Fakat bu eleştirilerin ne kadar tutarlı olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Biz bu nokta üzerinde durmayacağız. Ancak şu kadarını belirtelim ki âyetin inişine sebep olan bütün rivayetlerde ortak nokta Müslüman olmadığı gerekçesiyle diğer din mensuplarına yardım etmeme şeklindeki tavrın Allâh tarafından tasvip edilmemesidir. Bu ayete kadar Müslümanların kendileri dışında diğer din mensuplarına yapılan yardımların Allâh yolunda olmadığı inancına sahip buldukları, bu sebeple de çekindikleri ya da bu yolla İslâm'ı yayma gibi bir tavır takındıkları anlaşılmaktadır. İşte bu ayet dini kimliğine bakılmaksızın ihtiyaç içinde bulunan herkese her hangi bir ayırım göstermeksizin sırf insan olması sebebiyle yardımda bulunmanın bir ibadet olduğunu açıkça ifade ettiği gibi kişinin içinde bulunduğu olumsuzluğun manipüle edilerek dine çekme aracı olarak kullanılmasını da yasaklamaktadır. Çünkü dini kabul bir gönül işidir ve tamamen özgür irade sonucunda olmalıdır. Bir çok ayet ve hadiste geçtiği şekliyle gönülden olmayan bir kabulün insana bir faydası yoktur ve onu iki yüzlülüğe iten bir özelliğe sahiptir.

³⁶ Taberî, *a.g.e.*, VI, 396; Mâvedî, *el-Hâvî*, Beyrut 1414/1994, VIII, 488; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 174.

³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, II, 202; Kürlânî, *el-Kifâye*, II, 207.

³⁸ Kürlânî, *el-Kifâye*, II, 207.

³⁹ Serahsî, *a.g.e.*, II, 202.

⁴⁰ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz* (nşr. Abdüsselam Abdüşşâfi), Beyrut 1413/1993, I, 367.

⁴¹ Mümtahine (60), 8-9.

⁴² Serahsî, *a.g.e.*, III, 111.

Çuvaldızı biraz da kendimize batıracak olursak bir müşrik'in şirki, yoksul olması halinde Müslümanın yardımına engel bir durum teşkil etmediğine göre ihtiyaç içinde bir Müslümanın yardım edecek olandan farklı bir toplumsal oluşuma (parti, mezhep, meşrep, tarikat vb.) üye olması ya da sempati duyması evleviyetle onun yardımına engel olamamalıdır. Hatta şirk en büyük günah olarak kabul edildiğine göre günahkâr olmak da yardıma engel bir husus değildir. Yine müşrik'in bu yolla sıkıştırılarak Müslüman olmasını sağlamaya çalışmak da Allâh'ın istemediği bir tavır olduğuna göre günümüz kuruluşlarının da adam kazanmak için ya da bu niyetle benzeri yola girmeleri kabul edilebilir bir şey değildir. İnfak, sırf Allâh emrettiği için ve onun rızasını kazanmak amacıyla sadece karşı tarafın ihtiyacını gidermek maksadıyla yapılmalıdır. Çünkü infak edene, Allâh rızasını kazanmak için harcama şartıyla ancak yaptığı yardımın yararı dönebilir. Buna göre ayet yardım edilecek olanın özelliğinden daha çok infakta bulunanın niyetinin önemine vurgu yapmaktadır. Bazı günümüz Müslümanları insani ilişkiler için bizden mi değil mi? temeline dayalı bir ayırımdan vazgeçmelidir. Şu olay bu açıdan önemlidir:

Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

Bir adam: Ben, bu gece mutlaka bir sadaka vereceğim; dedi, ve sadakasını çıkararak bir fahişenin eline verdi. Derken halk: bu akşam bir fahişeye sadaka verildi, diye lâf etmeye başladılar. O adam: Yâ Rabbî bir fahişeye sadaka verdiğim için sana hamd olsun. Bu gece de sadaka vereceğim dedi ve sadakasını bir zenginin eline verdi. Halk yine: Bir zengine sadaka verildi; diye ileri geri konuşmaya başladılar. Sadaka veren adam: Yâ Rabbî! Bir zengine sadaka verdiğim için sana hamd olsun dedi. Peşinden bir sadaka daha vereceğim dedi ve sadakasını bir hırsızın eline koydu. Halk yine: Bir hırsıza sadaka verildi! Dedi-kodu etmeye başladılar. Bunun üzerine sadaka veren zât: Yâ Rabbî Bir fahişeye, bir zengine ve bir hırsıza sadaka verdiğim için sana hamd olsun; dedi. Sonra (rüyasında) ona gelenler oldu ve: Senin sadakan kabul olundu. Fahişe umulur ki bu sadaka sebebiyle zinasından vazgeçip namuslu olur; zengin de belki ibret alır da, Allah'ın kendine verdiği maldan infâk eder; Hırsız da belki bu sadaka sebebiyle hırsızlığından vazgeçerek namuslu bir adam olur dediler.⁴³

Sonuç olarak insana sırf insan olduğu ve sırf Allâh rızası için vermek gerekir. Bu durumda Allâh Te'âlâ o niyetin neticesini halkeder.

⁴³ Buhârî, "Zekât", 14; Müslim, "Zekât", 48, 77, 78; Nesâî, "Zekât", 47; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 322, 350.

İbn Kayyim el-Cevziyye Allâh'ın, şu ayette bahsedilen sınıflara kâfir bile olsa zaruret hali ve ihtiyaç durumunda ihsanla muameleyi farz kıldığını bunların başında da infakın geldiğini belirtir. Zekâtın buna dahil olmaması ile ilgili sorulacak bir soruya da aynı müellif zekâtın Allâh'ın hakkı olduğunu ve mükellefini ve sarf yerlerini bizzat kendisinin belirlediğini bu konuda da *icmâ*n oluştuğunu ifade ederek cevap verir.⁴⁴

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا

*Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya, ak-rabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan ve olmayan komşuya, yakın arkadaş, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara ihsânla (gönülden gelen bir coşkuyla istenenden fazlasını vererek) muamele edin. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.*⁴⁵

B-Fıtır Sadakası

Fıtır sadakası, ramazan bayramının hemen öncesinde ihtiyaç sahiplerine yardımı ifade eden ve bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş mali bir ibadettir. Amacı da imkânı yerinde olmayan insanların hiç değilse bayram sırasında kalplerinin yoklukla meşgul olmasının önlenmesi, sıkıntılarının giderilmesi böylece bir nebze de olsa ihtiyaçları karşılanmış bir biçimde bayram coşkısına, neşesine, sevincine katılmalarının sağlanmasıdır. Çünkü bazılarının bayram ederken diğer bazısının ihtiyaç içinde kıvrınması ve bu coşkuya ortak olamaması bayrama ve toplumsal ilişkilere leke düşüren bir haldir. Bir başka ifadeyle bayramı bayram olmaktan çıkararak bir durumdur. Bu sebeple Hz. Peygamber: *Bu gün fakir-fukarayı dilenmeye/ istemeye / kapı kapı dolaşmaya muhtaç etmeyin* buyurmuştur.⁴⁶

Ebû Hanîfe ve talebesi İmam Muhammed gibi bazı müctehidlerle Yusuf el-Karadâvî, Seyyid Sâbık gibi çağdaş alimler İslam toplumunda yaşayan gayr-ı Müslim vatandaşlara fıtır sadakası verilebileceği görüşünü savunmuşlardır.⁴⁷ Müellefe-i kulûba zekât verilebileceğini ifade eden Tevbe suresinin 60. ayeti ile düşmanlık içinde bulunmayan gayr-ı Müslimlere iyiliğe

⁴⁴ *Ahkâmü ehli'z-zimme*, Beyrut 1995, I, 301-302.

⁴⁵ Nisâ' (4), 36.

⁴⁶ Mâlik, *el-Muvatta'* (Rivâyetü Muhammed b. el-Hasen, nşr. Takıyyüddîn en-Nedvî), Dımaşk 1413/1991, II, 150; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî), Beyrut 1386/1966, II, 152-153; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkadir Ata), Mekke 1414/1994, IV, 175.

⁴⁷ Seyyid Sabık, *Fikhü's-sünne*, Beyrut 1969, I, 415; Yûsuf el-Karadâvî, *Fikhü'z-zekât*, Beyrut 1389/1969, II, 950, 957.

engel bulunmadığını belirten Mümtehine suresinin 8. ayeti bu konuda delil alınmıştır. Fakihlerin çoğunluğu karşı olsa da *Emvâl* kitaplarında yer alan fitır sadakasının bir elde toplanarak üçe bölünüp 1/3'ünün Müslümanların fakirlerine 1/3'ünün göçebe Arap kabilelerine (el-A'râb), 1/3'ünün de rahiplere verilmek üzere organize edildiği şeklindeki bilgi⁴⁸ bu yönde bir uygulamanın bulunduğunu göstermektedir.

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki İslam toplumlarında yaşayan gayr-ı Müslimlerin bayram coşkısına katılabilmesi, bu duyguyu yaşayabilmesi ve İslâm toplumunun bir bireyi olarak kendisini hissedebilmesi için mali bir ibadet olan fitır sadakası verilmesi insana sırf insanlığından dolayı saygıya değer görülmesinin eşsiz örneklerinden birisidir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de bir çok yerde karşımıza çıkan ayırımcılığa karşı Müslüman düşüncesinde gelişen ve uygulanan zihniyetin dünyaya sunulan en kâmil örneklerinden birisidir.

C- Vakıf ve Vasiyet

لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ قَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Allah, inancınızdan dolayı sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik etmenizi ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. Allah yalnızca, inancınızdan dolayı sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar hainlerdir.”⁴⁹

Âyet ilke olarak, düşmanca tavırlar kapsamına girmedikçe hangi dine ve ırka mensup olursa olsun kurumsal anlamda bütün toplumlarla ve bireysel anlamda bu toplumların bütün üyeleriyle iyilik ve adalet temeline dayalı ilişkiler kurulabileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda ayet özellikle İslâm toplumlarında yaşayan gayr-ı Müslimlere tasadduk, onlar adına vakıf kurma, vasiyette bulunma vb. mali ibadet kapsamında yer alan yardımları temellendirmek üzere delil alınmıştır.

Vakıf, *menfaati ibâdullâha ait olur vechile bir aynı, Canâb-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbûs ve memnu kılmak*⁵⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Vasiyet de kişinin bir malını ölümünden sonra geçerli olmak üzere teberru yoluyla bir başkasına temlik etmesi

⁴⁸ Abdirezzâk, *el-Musannef* (nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut 1971-75, IV, 113, nr. 7168-7169; Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, s. 606; İbn Zenceveyh, *a.g.e.*, s. 613.

⁴⁹ Mümtehine (60), 8-9.

⁵⁰ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*, Ankara 1977, s.13.

demektir. Vasiyetten maksat vasiyette bulunan şahsın vasiyette bulunulan kişinin ihtiyacını gidermek suretiyle sevaba nail olması, böylece Allah'a yaklaşmasıdır. Dolayısıyla hem vakıf hem de vasiyet kişiyi Allâh'a yaklaştıran mali birer ibadettir ve sadakanın birer türüdür.⁵¹

Vakfın tanımında yer alan *ibâdullâh* ifadesi Allâh'ın bütün kullarını içine alan bir kavramdır. Bu konuda sadece insan olmak yeterlidir. Hatta tarihi süreç içerisindeki uygulamalar dikkate alınırsa insan dışındaki varlıklar da vakfın amaçları ve kapsamında yer almıştır. Bu da Hz. Peygamber'in:

« في كل ذات كبد رطبة أجر »

Can taşıyan her varlığa yapılan iyilikte ecir vardır hadisinin bir uygulaması kabilindedir.⁵²

Bu ayetten hareketle bir müslümanın gayr-ı Müslim vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vakıf kurabileceği gibi malının bir kısmını da bu iş için vasiyet edebilir. Bu konuda İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır. Bu konuya Hz. Peygamber'in eşi Safiyye'nin (r.a.) Yahudi kardeşine yapmış olduğu vasiyeti, Hz. Peygamber'in hediye etmiş olduğu bir elbiseyi Mekke'deki müşrik kardeşine gönderen Hz. Ömer'in bu davranışı, yine Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın müşrik annesiyle münasebetleri örnek birer uygulamadır.⁵³

D- Keffâret – Kurban - Adak

Ebû Hanîfe ve talebesi İmâm Muhammed'e göre İslâm toplumunda yaşayan gayr-ı Müslim vatandaşlara zekât dışında⁵⁴ kurban etinden, ceza kurbanından, nezir kurbanlarından verilebileceği gibi keffâretlerden de verilebilir. Keffâretler de ibadettir.⁵⁵

⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, I, 223, 225; Abdülkerim Zeydân, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn*, Beyrut 1408/1988, s. 393, 402-405; İsmail Lütfi Fettânî, *İhtilâfî'd-dâreyn*, Kahire, 1418/1998, s. 269-270, 275.

⁵² Buhârî, "Müsâkât", 9, "Mezâlim", 23, "Edeb", 27; Müslim, "Selâm", 153; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44...

⁵³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, I, 223; Zeydân, *a.g.e.*, s. 394-396, 402-405; İsmail Lütfi Fettânî, *a.g.e.*, s. 270, 275.

⁵⁴ *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*'nin 10. sayısında (Konya 2007) yer alan "Cihâd Şiddete Referans Olabilir mi?" başlıklı makalenin 54. sayfanın son paragrafında keza İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesince düzenlenen Uluslar arası *Din ve Dünya Barışı* adlı sempozyuma aynı başlıkla sunulan ve bu sempozyumun adıyla basılan kitabın (İstanbul 2008) 185. sayfasının ilk paragrafında Ebû Hanîfe'ye göre zimmiye verilecek yardımlar arasında sehven zekât da sayılmıştır. "Ebû Hanîfe'ye göre zimmi'ye zekât ve fitır sadakası..." ifadesi "Ebû Hanîfe'ye göre zimmi'ye zekât hariç fitır sadakası..." şeklinde düzeltilmelidir. Bu vesileyle bu hatayı düzelttiğimi belirtmek isterim [S. Köse].

⁵⁵ Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, Karaçi, ts. (Mektebetü Câvid), I, 123.

Kur'ân-ı Kerîm, yapılan yeminin kasten bozulması,⁵⁶ zihâr yemini,⁵⁷ hatâen adam öldürme,⁵⁸ ihramlının avlanması veya tıraş olması⁵⁹ şeklindeki beş ihlâl için kefâret belirlemiştir. Bu kefareterde köle azadı, belli sayıda fakirin doyurulması ya da giyindirilmesi önemli bir alternatif olarak öngörülmüş, hac ve umre yasaklarının ihlalinde ise mükellef kurban kesmekle yükümlü tutulmuştur. Katil kefaretinde azad edilecek kölenin mü'min olması şartı aranırken Hanefîlere göre yemin ve zihar kefaretinde gayr-ı Müslim kölenin de azad edilebileceği caiz görülmüştür..

İslâmî telakkîde kefarete kısmen ceza ve bu hususiyetiyle caydırıcılık yönü bulunsa da (zevâcir) esas itibariyle sözlük anlamıyla da bağlantılı olarak işlenen günahattan dolayı Allah'tan af talebi, hatanın telâfisi (cevâbir) mahiyetindedir⁶⁰ ve günahı örten, uhrevi anlamda sorumluluğu kaldıran bir özellik taşır. Gayr-ı Müslim kölelerin azadı ya da Müslüman olmayanların doyurulması veya giydirilmesi yoluyla bir Müslümanın günahının kaldırılması gerçekten Müslümanların insana bakışını yansıtan insana sırf insanlığından dolayı saygının önemli bir göstergesidir. Özellikle bu iki fakihin yaklaşımı kefaretlerin yoksulluğu kaldırmak amacıyla meşru kılınmış olduğu ve bu özelliğin gayr-ı Müslimlerde de bulunabileceği, bununla mücadele için Müslüman gayr-ı Müslim ayrımının yapılmaması da insana saygının önemli bir örneğidir.⁶¹

E-Esirlere Yardım

Esir, savaşta ele geçirilen tutsakları ifade eder. İslâm öncesi toplumlarda uluslararası ilişkileri düzenleyen hukukî teamüller ve antlaşmaların mevcut olmaması sebebiyle savaş esirlerine uygulanacak belli kuralların da bulunmadığını, bu alanda keyfiliğin hüküm sürdüğünü belirtmek gerekir. Savaşı galibiyetle bitiren taraf kendi anlayışına göre muharip sivil, kadın erkek, büyük küçük demeden düşmanını imha etmeyi meşru görebiliyor, Asurlular'da olduğu gibi düşmanın derisini yüzüp ele geçirdikleri şehrin kapısına asmayı dinî bir görev telakki edebiliyor, Farslılar'ın yaptığı gibi fillerle ezebiliyor, eski Yunanlılar ve Romalılar'da olduğu şekliyle her türlü işkenceyi reva görebiliyor mesela vücutlarını parçalıyor, büyük küçük, kadın erkek ayrımı yapmadan hepsini öldürebiliyordu. Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semavî dinleri kabul edenlerin bile esirlerle ilgili uygulamalarında vahşet ve insafsızlığı terk etmedikleri, aksine bunu dinin bir emri gibi telakki ettik-

⁵⁶ Mâide (5), 89.

⁵⁷ Mücâdele (58), 2-4.

⁵⁸ Nisâ' (4), 92.

⁵⁹ Bakara (2), 196; Mâide (5), 95; Buhârî, "Muhsar", 5-8.

⁶⁰ bk. Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut 1411/1991, I, 446.

⁶¹ Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, II, 49; VII, 341.

leri görülmektedir. Meselâ Talmut'ta yalnız muharip esirler değil kadın ve çocuklarla ele geçirilen hayvanların da öldürülmesine hükmedilmiştir. İslâm'dan önce Araplarda da esirler bazan toplu halde yakılıyor, çeşitli organları kesilmek suretiyle işkenceyle öldürülüyor, öldürülmeleri için düşmanlarına satılıyor veya sağ bırakılıp köle olarak kullanılıyordu. İslâmın geldiği yıllarda Arap müşriklerinin düşmanlarına karşı dehşet verici bazı uygulamaları Müslüman tarihçilerin kayıtlarında mevcuttur. Bütün bunlar dikkate alındığında zaman içinde bazı toplumlarda insan onurunun yakışmasa da esirlerin köleleştirilerek kendilerinden faydalanılma yoluna gidilmesi yine de bir iyileştirme sayılabilir.⁶²

İslam düşüncesinde esirlere karşı muamele şu ayet ve bu doğrultuda gelişen Hz. Peygamberin uygulamalarıyla ortaya çıkmıştır:

وَيُطْعَمُونَ عَلَىٰ حَيْهٍ مِّسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

*“Onlar, kendileri de sevip istedikleri halde yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Ve şöyle derler:) Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, asık suratlı çetin bir günde rabbimizden korkarız.”*⁶³

Bu ayet ve Hz Peygamber'in uygulamalarına göre esir alınan düşman askerlerine yapılacak muamelede insan şeref ve haysiyetine yakışmayan bir davranışta bulunulamaz, bütün tabii ihtiyaçları esir alan Müslüman ülke tarafından karşılanır. Bu bağlamda esire işkence yapılamaz, kötü muameleyle maruz bırakılmaz, esir kadınlara tecavüz edilemez, gıda, giyim, barınma ve tedavi gibi zaruri ihtiyaçları esir alan Müslüman ülke tarafından karşılanır. Üstelik ayetin ifade ettiği üzere bütün bu hizmetlerde öncelik esirlere verilir, incitici bir tutum takınılamaz, Allah'ın rızasını kazanma dışında bir amaç güdülemez. İslam toplumlarında uygulama bu şekilde gelişmiş ve gelenek olarak yerleşmiştir. Bu ayetin, Müslümanları ana yurtlarından (Mekke) Medîne'ye süren ve bununla yetinmeyip topyekün burada da imha etmek üzere saldırıda bulunan Mekkeli müşriklerin Bedirde esir alınanları hakkında nazil olduğu dikkate alınırsa Müslümanların insana karşı yaklaşımlarının ne kadar değerli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Kâfir de olsa esire yemek yedirmede büyük sevap bulunduğunu ifade eden⁶⁴ bu ayetten hareketle

⁶² Ahmet Özel, “Esir”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, 382.

⁶³ İnsân (76), 8-10.

⁶⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Fikr), IV, 353.

Müslümanlar Bedir esirlerine yiyeceklerini vermişler, bu insanlık sebebiyle Müslüman olanlar olmuştur.⁶⁵ Düşmanlıkta sınır tanımayan, eline imkân geçse öldürecek pozisyonda bulunan bir düşmanın ele geçirilmesinden sonra bu tür bir muamelenin yapılabilmesi insanlık tarihinde Müslümanların dünyaya sunduğu en değerli davranış biçimlerinden birisidir.

Müslüman dünya dışında XX. Yüzyılın başlarında esir hakları uluslar arası sözleşmelerle ancak teminat altına alınabilmiş olsa da hiçbir zaman Müslümanların tek taraflı olarak uyguladığı insanın insanlığını esas alan zihniyet dünyasına kavuşamamıştır. Çok yakın zamanlardaki örnekler bu konuda hala büyük sorunların bulunduğunu, kaba kuvvetin belirleyici özelliğini sürdürdüğünü görmekteyiz.

Sonuç

İslam gelmeden önce dünyanın önde gelen imparatorluklarının kendi ülkeleri ya da ırkları dışındaki insanlara hukuki himaye sağlamadığı, can ve mal teminatı vermediği, bir ülke vatandaşının diğerine giremediği ya da çok özel şartlarla ancak belli bölgelere gidebildiği⁶⁶ hatta bu anlayışın İslâm öncesi Arap kabileleri arasında da yaygın bulunduğu, savaşların neredeyse bir yaşam biçimi olarak benimsendiği düşünülürse farklılığın insani ilişkilere bir etkisinin olmayacağı, insanların farklı kabilelere ve toplumlara ayrılmasının ayrışma amacıyla değil tanışma ve kaynaşmaya vesile olması maksadına matuf bir yaratılış gerçeği olduğunu ifade eden ayetin mesajı çok daha iyi anlaşılır:

“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'nun emir ve yasaklarına en fazla saygılı davranmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”⁶⁷

Müslüman düşüncesini şekillendiren Kur'ân'ın bu ve benzeri ayetleri ile Hz. Peygamber'in uygulamaları açısından bakıldığında insana saygı onun insanlığından kaynaklanır. Bir başka ifade ile onu sırf insan olduğu için hürmeti hak eder. Onun dini, dili, ırkı ya da farklı kimliği veya görüntüsü bu hususu engelleyen bir durum değildir. Bu anlayışın zirve noktası bir müslümanın düşmanlık etmediği sürece hatta düşman bile olsa etkisiz kaldığı durumlarda mesela savaşta esir alındığında gayr-ı Müslimlere yardımının ibadet kapsamında değerlendirilmiş olmasıdır. Bir başka ifade ile bazı alim-

⁶⁵ Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, Kahire 1375/1955, I, 645; Ahmet Özel, “Esir”, *DİA*, XI, 382-389.

⁶⁶ Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke*, İstanbul 1984, s.181 vd.; a.mlf., “Gayrı Müslim”, *DİA*, XIII, 419-420.

⁶⁷ Hucurât (49), 13.

lere göre gayr-ı Müslim vatandaşlara zekât verilmesi, İslam hukukçularının ittifakıyla onların ihtiyaçları için Müslüman malından vakıf kurulmasının bir ibadet sayılması ve bunun Allâh'a yaklaştıran bir özellik taşıması keza günahları telafi edici ve örtücü bir mekanizma olarak kefaretlere kendilerine verilebilmesi yönündeki düşünce bu anlamda eşsiz bir örnek oluşturur.

İslam ülkesinde yaşayan gayr-ı Müslim vatandaş anlamına gelen zimmi'ye zekat dışında fitır sadakası, kefaret, nezir, kurbân başta olmak üzere her türlü yardımın yapılabileceğini savunan İslam hukukçularının İslam ülkesiyle antlaşma yapmamış ve her an saldırı pozisyonunda bulunan ülke anlamına gelen *Dâru'l-Harb* vatandaşı olan harbî'ye yapılamayacağını savunması⁶⁸ dinden kaynaklanan bir ayırım değil onların *dinî gerekçeyle Müslümanlara karşı savaşmalarıdır*.⁶⁹ Dolayısıyla kendilerine yapılacak maddi desteğin *Müslümanlara karşı yaptıkları savaşta onlara yardım etmiş olmak anlamına geleceğidir*.⁷⁰ Hz. Ömer'in zekâtın sarf yerlerini belirleyen Tevbe suresinin 60. ayetinde geçen *fakiri* Müslümanın, *miskini* de İslam toplumunda yaşayan gayr-ı Müslimlerin (zimmi) yoksulu olarak yorumlaması, halifeliği döneminde de bunu uygulaması gerçekten üzerinde durulmaya değer bir noktadır. Bütün bunlar insana sırf insan olduğu için verilen değer eşsiz örneğidir.

⁶⁸ Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, II, 49; VII, 341.

⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 190.

⁷⁰ Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, II, 49; VII, 341.

